

БЕЛАРУСКАЯ ГЛІНЯНАЯ ЦАЦКА: ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

С. У. Касцюкевіч

*Навук. кіраўнік: М. Ф. Шліпенка, д-р гістар. навук, член.-кар.
НАН РБ, дырэктар інстытута мастацтвазнаўства,
этнаграфіі і фальклора НАН РБ
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)*

На мяжы дваццаць першага стагоддзя, калі чалавецтва ўсё хутчэй рухасца па шляху павукова-тэхнічнага прагрэсу, пазірасца цікавая з'ява ў жыцці кожнага народа - гэта абвостраная ўвага да сваёй этнічнай гісторыі, да гістарычнай спадчыны і культуры сваіх продкаў. Беларусы ў гэтым сэнсе не з'яўляюцца выключэннем: мы пазіраем цікаvasць да духоўнай і матэрыяльнай культуры мінулага.

Адраджасца цікаvasць і да такой з'явы этнічнай культуры, як беларуская пародная цацка. Створаная па строгіх капонах, выпрабаваных стагоддзямі, цацка разам з песнямі, казкамі, святамі з малепства выходзіла густ і пачуццё прыгажосці, закладала падмурак разумення сувязі са сваім народам, з пэўнай часткай зямлі - Бацькаўшчынай [1, 5].

Цацка - прадмет, прызначаны для дзіцячых гульняў. Узаўяляючы рэальныя і ўяўныя рэчы і вобразы, дапамагае дзіцяці пазнаваць навакольнае свет, служыць адным са сродкаў разумовага, эстэтычнага і фізічнага выхавання [2, 519]. У цацке народныя майстры выказвалі свае ўяўленні аб свеце, прыродзе, людзях. З мінімальнымі магчымасцямі яны стваралі выразныя вобразы, якія жывуць і здзіўляюць нас дагэтуль [3, 7].

Цацка як з'ява матэрыяльнай культуры народа прадстаўляе цікаvasць тым больш, што сёння выраб цацак адраджаецца асобнымі майстрамі-энтузіястамі.

Мэтай даследавання з'яўляецца разгляд эвалюцыі цацкі як прадмета матэрыяльнай культуры ад старажытнасці да сучаснага моманту, а таксама прадставіць матэрыялы палявых назіранняў, якія праводзіліся на працягу 3-х гадоў аўтарам.

У археалагічных вынаходках на тэрыторыі Беларусі цацкі трапляюцца пачыпаючы з псаліту, гэта значыць, з часу пашырэння ў першабытных плямёнаў керамікі. Сярод іх - бразготкі - пушчэцкія гліняныя шарыкі, яйкі з камешчыкамі ўнутры, фігурныя цацкі-свістулькі. Відавочна, што яны мелі не толькі бытавое, але і рытуальнае значэнне: свіст і бразганне павінны былі адганяць злых духаў [4, 125].

Фрагменты гліняных цацак X-XIII ст. былі знойдзены пры раскопках старажытных гарадоў: Пінска, Ваўкавыска, Гродна, Мінска, Полацка і інш. [5, 43], у гэты час выраб глінянай цацкі набыў масавы характар, што звязана з развіццём ганчарнага рамяства [2, 520]. Аб цацках, якія вырабляліся з іншых падручных матэрыялаў, вядома мала, бо яны не захаваліся з больш ранніх часоў. Відавочна, што іх рабілі з дрэва, кары, лучышак, пышак, травы, саломы, жалудоў, адрэзкаў тканіны і інш. Захоўваць іх не было сэнсу - прасцей зрабіць новую.

Сярод археалагічных вынаходак XVI-XVIII стагоддзяў сустракаюцца гліняныя цацкі, пакрытыя зялёнай, карычневай, празрыстай палівай. Свайго росквіту мастацтва глінянай цацкі дасягнула ў XIX - першай палове XX ст., калі яе выраблялі літаральна ў кожным ганчарным асяродку. Для большасці цацак характэрна выпрацаваная стагоддзямі стылістыка абагульненасці, стылізаванасць і ўмоўнасць форм. Дэкор і выкапанне цацкі залежала ад мясцовай школы ганчарнай вытворчасці, густу пакупніка і эпохі [2, 520]. Аднак да гэтага часу сустракаецца "заспэрагальная" функцыя цацкі, і яна выступае толькі як забаўка для дзяцей. Старажытныя ж яе формы захоўваюцца толькі "па традыцыі", як гэта відаць з творчасці Ганны Марачавай з Дуброўна.

З 60-80-х гадоў XX ст. пазірасця адраджэнне цікавасці да цацкі, яе вырабам займаюцца шматлікія майстры-аматары. Гэта на Віцебшчыне, папрыклад, І.Кавалеўскі з Пастаў, А.Сакалоўская з Ільбокага, А.Саф'янчык, А.Томчык з Лужкоў, В.Давідзэпка і К.Жыліпскі з Ружан, А.Камінская з Дрыбіна і інш.

Аднак трэба зазначыць адну вельмі важную рысу: выраб глінянай цацкі заўсёды спадарожнічаў ганчарству на Беларусі, але так і не ператварыўся ў асобны від промысла, як, папрыклад, у Расіі, дзе былі шырока распаўсюджаны ў XIX - пач. XX ст. "цацачныя" промыслы, рабілі не толькі керамічную, але і трапічную, драўляную цацку.

Беларуская цацка характарызуецца сціпласцю дэкора, статычнасцю, дакладнай акрэсленасцю форм і вобразаў. Традыцыйнымі выявамі, якія захаваліся да нашага часу, з'яўляюцца: лялька, конь, коншлік, певень (ці птушка), качка, яйка, мядзведзь, барап - вось амаль увесь дыяпазон [6, 112]. Праўда, сучасныя майстры не абмяжоўваюцца толькі гэтымі выявамі, яны ствараюць казачных персанажаў, экзатычных жывёл і інш.

Разгледзім некаторыя з сюжэтаў.

Бадай самымі распаўсюджанымі з цацак з'яўляюцца птушкі-свістулькі. Іх аблічча абумоўлена старажытнымі міфалагічнымі вярвасямі. Выявы статычныя, з ножкамі і крутымі шыямі, своеасаблівыя "паўконі-паўптушкі". На матэрыялах славянскай народнай творчасці вядома, што гэтыя выявы некалі былі звязаны з каляндарнымі святамі, прысвечанымі пачатку земляробчых работ. Так, яшчэ ў 30-ыя г. XX ст. да вясны ў Оршы рабілі першкі ў выглядзе птушак [7, 91].

Цікавай з'яўляецца выява пеўня. З пеўнем звязаны казкі, песні, падашні, абрады. Ён лічыцца сакральнай птушкай, якая здольна адганяць злых духаў. Выявы пеўня сустракаюцца ў народнай вышывацы.

Паступшы сюжэт беларускай народнай глінянай цацкі - барап. Гэта таксама адзін з самых папулярных персанажаў цацкі. Ён фігурыруе не толькі ў цацке, але і ва ўтылітарна-дэкаратыўнай кераміцы. Прычына такой папулярнасці невядома, тым больш, што ў фальклору шырока вядомы напаміны аб казле. У цацке ж гэта выява сустракаецца рэдка. Магчыма, выява казла была выцеснена больш "дэкаратыўнай" выявай барапа дзякуючы яго асаблівасцям - кручастым рагам і воўце, якія прыгожа перадаюцца ў гліне. Але магчыма, што папулярнасць звязана з традыцыйнай восеньскай стрыжкі авечак, якая была своеасаблівым сельскім святам [7, 106].

Да пералічаных вобразаў трэба далучыць мядзведзя. Гэта характэрны для народнай творчасці персанаж, часцей ён сустракаецца ў Віцебскай, Гродзенскай і часткова Магілёўскай абласнях. Паходжанне гэтага вобраза ў цацке звязана з часамі татэмізму. У казках ён нярэдка выступае як паўзвер-паўчалавек [4, 120].

Асобнай групай выступаюць цацкі - выявы людзей: лялька і коннік. Гэта група цацак найбольш адчувае ўплыў часу, быту і густу, хаця іх паходжанне таксама звязана з міфалогіяй і земляробчымі абрадамі [6, 71].

Значную групу складае цацачны посуд. Маленькія гаршчочки, збаночки, місачкі паўтараюць сапраўдныя пасудзіны, іх стылістычныя і мастацкія асаблівасці. Некаторыя майстры рабілі маленькія гаршчочки з адтулінамі-свісткамі. Яны запаўняліся вадой і давалі пералівісты гук.

Характэрнай рысай беларускай традыцыйнай цацкі з'яўляецца яе сціпласць, пазбаўленасць другасных падрабязнасцяў, архаічнасць і прастата выканання.

Цацкі сучасных майстроўносяць на сабе адбітак часу: іх лялькі апрацаны "па модзе", пазіраюцца тэндэнцыя да яркіх фарбаў, "каб прывабіць пакупніка", што ўвогуле не характэрна для традыцыйнай цацкі. Аднак гэта не псуе каларыту вырабаў, бо майстры-цацачнікі ўкладаюць у іх свае ўяўленні аб свеце.

Падобныя "шэдэўры" ствараюць сучасныя нам майстрыха з в.Ветрыпа Віцебскай вобласці Лейка Зінаіда Уладзіміраўна і Лабок Таццяна Міхайлаўна з в.Луначаскае Віцебскай вобласці (Іл.: Дадатак). Кожны год большасць беларускіх майстроў уздэльнічаюць ў шматлікіх выставах, конкурсах і кірмашах. Бадай самым яркім з такіх мерапрыемстваў з'яўляецца "Славянскі базар", дзе праводзіцца сапраўднае свята "ўмелых рук" - "Горад майстроў", куды з'язджаюцца аднадумцы не толькі з Беларусі, але і з Расіі, Украіны. Гэта відовішча нагадвае кірмашы пачатку XX стагоддзя, якія зіхацелі россыпам цацак з розных матэрыялаў і з розных мясцовасцяў.

Літаратура

1. Церашковіч Т.А. Лялька беларуская. - Мн.: Польша, 1992. - 126 с.
2. Этнаграфія Беларусі: Энцыкл. (Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал.: І.П.Шамякін (гал.рэд.) і інш. - Мн.: БелСЭ, 1989. - 576 с., іл.
3. Богуславская Н. Русская глиняная игрушка. - М.: Искусство, 1975. - 128 с., ил.
4. Сахута Я.М. Народнае мастацтва Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - 287с., іл.
5. Сахута Я.М. Беларуская народная кераміка. - Мн.: Польша, 1987. - 112 с., іл.
6. Ржавуцкі М.С. Беларуская гліняная цацка. - Мн.: Польша, 1991. - 142 с., іл.
7. Елатомцева И.М. Художественная керамика Советской Белоруссии. - Мн.: Наука и техника, 1966. - 192 с., ил.

Дадатак



Лабок Т.М. Цацкі-свістульки 1997 г. Верхнядзвінскі р-н Віцебскай вобласці
УДК 947.6:7.031.2